

Fejér Ádám esetében arra lesz figyelmes, hogy mintha teljesen egyéni nyelven és fogalomhasználattal próbálná elmondani — sok esetben nagyon szimpatikusnak tetsző — gondolatait, s mintha ez akadálya lenne egy valóságos párbeszédnek. Szeretném a vitába berántani a szerzőnek nemrégén megjelent könyvét (A magyar kultúra helye és szerepe Közép- és Kelet-Európában) is, amely nagyon értő és meggondolkodtató műelemzéseket is tartalmaz, amelynek első fejezete azonban olyan egyedi és önkényes fogalomhasználattal dolgozó alapvetés, amelyet nagyon nehéz értelmezni. Valószínűleg érezte ezt a problémát a szerző is, s ezért egy fogalommagyarázatot mellékelte művéhez. Ez azonban nem kielégítő, mert e "szótáracska" csupán arra vállalkozik, hogy az egyes fogalmak saját rendszerén *belüli* viszonylatait tárja fel. Szeretném tehát nagyon világosan megmondani: ha Fejér Ádám azt akarja, hogy valóságos párbeszéd alakuljon ki értékes gondolatairól, akkor ezen a módin változtatnia kell. Meg kell indokolnia ezt a fogalomhasználatot, s minden esetben meg kell mondania, hogy a használt fogalmak hogyan viszonyulnak a különböző iskolák terminus technikusaihoz. Ez persze nem könnyű munka, de — véleményem szerint — nem lehet megúszni. Az előzőekben Csejtei Dezső arról beszélt, hogy a humán kultúra védelmezői rezervátumba kényszerültek. Nos úgy vélem, már régen messze kerültünk attól, hogy e rezervátum minden tagja ugyanazon a nyelven beszéljen, de közel azonos szóhasználattal élő, vagy egymást legalább is megértő "bandák" még talán vannak. Célszerű-e kirekeszteni magunkat még ezekből a "bandákból" is?

SZIGETI CSABA

Termékenynek nevezhető vita létrejöttének a jelen esetben, úgy érzem, több akadálya van, s talán nem árt e gátakkal előzetesen számot vetni. Az első akadály maga a

nyelv és a nyelvhez tartozó gondolkodástörténeti hagyomány, amely tölem teljességgel idegen, és amely állandó "fordításra" kényszerít, a félrefordítás valamennyi veszélyével. Ez számomra két járható utat jelöl ki: vagy elfogadom alapként Fejér Ádám gondolkodásmódjának a nyelvét, kategóriáit és a gondolatmenet koherenciáját teszem bírálat tárgyává, vagy egy más nyelven kigondolt más gondolatrendszert állítok vele szembe. A hozzászólás egyiket sem teszi, pusztán elszórt megjegyzésekre korlátozódik. A vita másik akadálya az, hogy igen sok dologgal, a legfontosabb állításokkal egyetértek, azaz radikálisan oppozíciós álláspontom nincs. A humán műveltség tévesztése számomra is tény, amiként szereptévesztése is az. Legfeljebb e tévesztést látom és értékelem másként. Harmadrészt a vitát akadályozza, hogy a gondolatmenet mintha előre leszerelné a vitatkozót, hiszen könnyen megkaphatja a középszerű szellemi apologéta bélyegét. Ám legyen!

Többekkel együtt hozzászólásomban rögzítettem, hogy Fejér Ádám szellemi pozícióját konzervatívnak érzem (ami ne legyen minősítés), sőt valamiféle nosztalgikus hajlam is érezhető a humán műveltség ideális szerepbetöltése után, időben a múlt és valamilyen eljövendő felé. Az írás egy szellemi álláspont védelme: a szöveg műfaja a *défense*, a védelem, a humán műveltség védelme. Ám mint minden védelemben, itt is megjelenik a (talán túlzottan harcos) támadás momentuma.

Mivel *szemben* szorul tehát védelemre a humán műveltség egésze? Mindenekelőtt a piaccal, a piac torz értékrendszert működtető hatalmával szemben. Való igaz, csakhogy a piaccal szemben, azt hiszem, egyrészt hiábavaló a donkihótizmus, másrészt (nem a jelenben, nem nálunk, Magyarországon) nem kizárható a piac jótékony hatása. A mi kultúránk egyébként nagy hagyományokra tekint vissza e védekezés terén: ha választani kell a kvázi-politikai ideológiák értéktorzítása és a piac értéktorzítása között, én inkább az utóbbira szavaznék, de azt hiszem, a belátható jövőben pragmatikusan egyiket sem tűntethetjük el a humán kultúra terepéről, így szerintem inkább megszelídíteni

kellene őket, mintsem tagadni és támadni. Ugyanez áll a humán tudományok technicizálódására is. (Ráadásul Magyarországon, egy erősen preindusztriális, az eredeti tökefelhalmozás kezdetén veszteglő társadalomban — sajnos — a technicizálódás veszélyét én nem látom nagynak. Szívesen tenném ki magam saját eltechnicizálódásomnak, hogy utána küzdhessek szakmai munkám technikai kiszolgáltatottsága ellen.) Nem lepott meg Fejér Ádám tudományellenessége, az elmúlt két évtizedben egyre erősebben érezhető ez a humán gondolkodás különböző szektoraiban. Természetesen az, hogy ez a technika, a technikai civilizáció és az ún. egzakt tudományok blokkja lényegében inhumánus — ez lépten-nyomon érzékelhető, de nem kézenfekvő. A szakadás kultúra és civilizáció között újkeletű történeti képződmény (körülbelül a XVIII. századra tenném): ne feledjük, Dante Alighieri számára elképzelhetetlen lett volna scientia és poetica, arithmetica és rhetorica külön kezelése. Ezek valamikori találkozására a jövőben sem kizárt. Például a párizsi OuLiPo-csoportot napjainkban is matematika és költészet összeházasítása érdekli. Feltűnő törekvéseik kritikáiban az, hogy sokan neoavantgarde jelenséget látnak tevékenységükben, mások posztmodern játékot (pl. amikor számítógép segítségével mesterségesen Mallarmé-költevényeket hoznak létre). Ez szerintem teljesen téves közelítés: e derék posztmoderneket és neoavantgardok voltaképp ókonzervatív legények, a költészet hajdan-volt egyesítő szerepét kívánják — a mai feltételek, közöttük technikai feltételek közepette — újraalapozni. Mert úgy gondolják, szakadás kultúra és civilizáció között — újkeletű dolog, amit nem elmélyíteni, hanem áthidalni tanácsos.

Fejér Ádámnak a humán műveltségről írott gondolatmenetében voltaképpen egyetlen lényeges problémát látok, és épp ez az, ami a műhelyvitan nem hangzott el. Azt, hogy a "humán műveltség" fogalma nem történeti kategória nála. Véleményem szerint a humán műveltség, így, ebben az általánosságban rendkívül elvonatkoztatott, üres fogalom. Pontosabban a kultúratörténet meghatározható szakaszához kötött, mint ahogy megközelítésének

kategóriái is a gondolkodástörténet időben ugyanekkor lejátszódott fázisából építkeznek. Az "individuális vélekedések" jelzője legalább a késő középkor időszakához utal minket, amikor már lejátszódott az individuáció valamelyes érzékelhető foka. Jobban árulkodik már "a minden eredetiség híján való" szóösszetétel, hiszen nem természetes, hogy az *eredetiség* pozitív kategória lenne (tudjuk, az európai kultúra középkorinak nevezett ezer esztendeje is jól megvolt nélküle): XVIII. századi születésű kategória. Ugyanez áll — Platón enthousiasmusát leszámítva, esetleg Scaligert is — a *zseni kultuszára*. Azt hiszem, messze nem bizonyos, hogy a humán műveltség "a zsenialitás kultuszában fogant" volna, hacsak egész népeknek nem tulajdonítunk 'kollektív zsenialitást'. Érdekes viszont, hogy az eredetiséggel azonos genezisű *újszerűség* nem kapja meg a logikusan várható pozitív jelentését! A humán műveltség Fejér Ádám vázolta problémaállapota tehát a XVIII. és a XX. század között előállt állapot, a róla való gondolkodás is a tágan felfogott modernizmus keretein belül mozog (a félreértések elkerülése végett: egy középkorász számára a Napkirály időszaka óta minden modern; Jacques Roubaud — teljes komolysággal — a "modernisme" megszületését a XII. századi Okszitániába teszi, a trubadúrköltészet kialakulásához köti; Julia Kristeva az avantgarde—ot a *Révolution du langage poétique*—ben a XIX. század második felére). Úgy tűnik, a humán műveltség nem egy és oszthatatlan. Története kultúratömbök gigantikus méretű temetésének és gigantikus méretű produktálásának sorozata, a kultúra emlékezet és felejtés gigászi küzdelme. A IV.—VII. század alig tartott fönn valamit az antikvitas kulturális trezorjából, a hihetetlenül gazdag középkori műveltséganyagból napjainkban jó, ha tucatnyi mű maradt fenn a kultúra jelen tudatában, stb. És ebben a némely szempontból tényleg eszményíthető XIX. század is ludas. Úgy vélem tehát, a humán műveltség történeti kategória, a fogalom határai és terjedelme változók, jelen válságának kezdetei Nyugat—Európában az 1870—es évtizedben érzékelhetők. Ugyan a tendencia valóban fokozódó romlást mutat, de 120 év "csak porszem Allah szemében az

idő sivatagjában".

Így és ezért én nem verném el annyira a port sem a neoavantgarde-on, sem a posztmodernen, még csak cinkosággal sem vádolnám sem az ide sorolható műveket, sem az (egyébként nem definiált és ma valószínűleg definiálhatatlan) irányzatokat. Nem bizonyos ugyanis, hogy a kultúra (egyik) krízisének termékei ab ovo alacsonyabb szellemi horizonton állnak vagy eleve nem járulhatnak hozzá a létről szerzett tapasztalatok artikulálásához. Még az is lehet, hogy miközben a lét abszurdítására és a humán műveltség értelmezhetetlenségére és ellehetetlenülésére mutat rá, a posztmodern nem a technikai civilizáció, hanem a humán műveltség cinkosa, akár a Sátán *A Mester és Margarita* mottójában: miközben látszatra rosszra tör, voltaképp jót művel, mert kiélezetten a felszínre hozza a problémaállapotot magát. Esztétikailag átélhetővé teszi a létfelejtést, és ez sem kevés.

Ami a dekompozíciós és destrukciós iskola, valamint a neoavantgarde és posztmodern tiszteletlenségét illeti, valóban hiányzik belőle az alázat, amikor a múltból ránk maradt, humán értékeket hordozó szövegekkel dolgozik. Az is igaz, hogy az újrairó és egyéb játékokban a pragmatizmus működik. De én ebben sem látok veszélyt, sőt! Gondoljunk arra, hogy amikor a XII. század derek emberei megláttak valami nagydarab római kori építményt, rögtön arra gondoltak, de jó lesz szétszedni, mert kiváló román stílusú templomot csinálunk belőle. Ma persze sajnálkozhatunk azon, hogy sokkal kevesebb római kori viaduktot ismerünk, azt is mondhatjuk, eleink pragmatikus kultúrarombolók voltak. De nyertünk gyönyörű katedrálisokat. A műalkotás — úgy vélem — szintén valamikor a XVIII. század körül vált fetiszizálttá, bálvánnyá, megérinthetlenné, s mi leborulunk a műalkotás-bálvány előtt. Én épp azt érzem a humán kultúra emlékeihez való emberarcú viszonynak, amikor bátran belenyúlhatunk bármely műalkotásba; amikor Oskar Pastior közös verseskötetet ad ki Francesco Petrarccával; amikor az OuLiPo kiadja Victor Hugo kiadatlan költeményeit (nem kéziratból). Ez szerintem igazán

személyes viszony: a kövek elhordása és újjáépítése, nem hatalmas múzeumok (mauzózeumok?) felépítése fosszilis műalkotás-brontosauruszok köré, mesterséges fény- és hőmérsékletviszonyokkal. A dekonstruálás mélyéről engedjük felbukkanni a konstruálást, hadd legyen a humán műveltség számunkra való és elsajátítható. A mienk.

A legkülönbözőbb megközelítésmódokkal és interpretációkkal szemben kifejtett szkepszist osztom, már ami a hermeneutikát, a befogadásesztétikát stb. illeti. Azt tennem hozzá, számomra minden interpretáció elutasítása a leginkább szimpatikus. Az irodalmárra ekkor a megőrző, a konzerváló szerepe hárul: dolga az, hogy a múltból ránkmaradt szövegeket megőrizze és továbbadja: korrektül, s mivel a papír romlandó anyag, lehetőleg mágneslemezen.

BERNÁTH ÁRPÁD

Örömmel olvastam Fejér Ádám tanulmányát a humán műveltségről. Örömöm elsősorban annak szólt, hogy van közöttünk olyan kolléga, akinek van *ideje* arra, hogy intézményeink egész embert követelően radikális átalakulásainak idején személyiségünket meghatározó szemléletünk problematikájával foglalkozzék. Másodsorban annak örülök, ahogy ezt a problematikát megközelíti. Vagyis hogy nem elégszik meg azzal, amivel az intézményeink átalakításán fáradozók nagyrészt megelégszenek. Azok ugyanis többnyire elégségesnek tartják kiválasztani a demokráciák érlelte intézmények olyan elemeit, amelyek hazai körülmények között alkalmazhatók. Fejér Ádám azonban — szellemi orientációt keresve — nem találja megoldásnak a demokratikus társadalmakban éppen uralkodó irányzatok egyikének kiemelését. Megkérdőjelezi az uralkodó szellemi áramlatokat, s szembehelyez velük egy lehetséges magatartást. Ez már csak azért is megérdemli figyelmünket, mert intézményeink és szellemiségünk kölcsönösen meghatározzák